

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

Quba Qarapapaq xanları xanlığı yarandığı gündən hakimiyyət başında idilər. Qızılbaş dövləti (1501-1736) qamizon komandanlarından olan Sultan Əhməd xan Qubada xan taxtına oturmuşdu. Xanlığın yarı-müstəqil dövlətçilik əsasını Səfəvi dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən Hüseynəli xan 1726-cı ildə qoymuşdu. Hüseynəli xan Sultan Əhməd xan Qubalının oğlu idi. Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra xanlıq mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsindən sonra müstəqil idarə olunmağa başladı.

Hüseynəli xan

Hüseynəli xan xanlıqda 1726-1758-ci illərdə hakimiyyətdə olmuşdu. 1726-cı ilin sonunda Quba xanlığı Rusiya İmperatorluğu tərəfindən işğal olunmuşdu. 1718-ci ildə öldürülmüş Sultan Əhməd xanın kiçik yaşlı oğlu Hüseynəli bəy Quba xanı elan edildi. Ruslar xanlığı işğal edib bu bölgədəki Qızılbaş dövləti ordu komandanının səkkiz yaşında oğlu xanzadə Hüseynəli xanı taxta oturdular. Belə ki, Rusiya İmperiyasının Xarici Siyasət Arxivində saxlanılan rəsmi sənəddə 1726-cı il oktyabrın 20-də Dərbəndə gəlmiş Hüseynəli bəyin Rusiyaya tabeçiliyi qəbul edərək sədaqət andını içməsi bildirilir. Quba xanı nəinki öz naibləri vasitəsi ilə sadiq olmağa and içirdi, hətta rus qoşunlarına savaşa hər cür yardım etməyi, rus əsgərlərinə xanlıq ərazisində yerləşmək üçün mənzil ayırmağı da öhdəsinə götürürdü. Hüseynəli bəy Rusiyanın açıq və ya gizli düşmənləri heç bir əlaqə saxlamayacağına da söz verirdi.

1726-cı il dekabrın 21-də Peterburqda Ali Məxfi Şurada Hüseynəli bəyin Rusiya himayəsinə (vassalığına) qəbul edilməsi və onun Quba xanı təsdiq olunması məsələsi nəzərdən keçirildi. Hüseynəli bəyin torpaqları Osmanlı İmperatorluğu ilə bağlanmış müqaviləyə görə Rusiya zonasında qalarsa himayəyə qəbul edib ona xan rütbəsi vermək haqqında Xəzərsahili əyalətlərdəki rus qoşunlarının komandanı feldmarşal Dolqorukiyə fərman göndərildi. Osmanlı Dövləti ilə sərhədlər müəyyənləşdirilərkən Quba xanlığının böyük bir hissəsi Rusiya tərəfində qaldığından Hüseynəli xanı Quba xanı kimi təsdiq olundu və xan az yaşlı olduğuna görə qəyyumlar ayrıldı. Əfrasiyab naib, Fəraməz isə xan ordusu komandanı oldu. Eyni zamanda xanlığın kəndxudaları və ağsaqqalları Hüseynəli xanla Rusiya İmperatriçəsinə sədaqət andı qəbul etdilər.

Rusları Qafqazdan qovan Nadir şahın Əfşar İmperiyası (Xanədanı-Türkməniyyə) rusları əvəz edəndə Quba xanı şahın hakimiyyətinə itaət göstərdi. Məhz belə siyasət nəticəsində, Nadir şahın yürüşü zamanı 1734-cü ildə şah Hüseynəli xanın idarəçiliyinə əlavə olaraq Salyanı da verməmiş və beləliklə Salyan Quba xanlığına birləşdirilmişdi. 1735-ci ildə qubalıların bir hissəsi Nadir şahı qarşı çıxıb, dağstanlılara güvənərək Xudat qalasında Hüseynəli xanı mühasirəyə aldılar. Şamxal Xaspuşad və Dərbənd qalasının əfşar qamizonunun rəisi onun yardımına gələrək, üsyançıları dəf etdilər.

1747-ci ilin iyun ayının 19-dan 20-nə keçən gecə Nadir şahın sui-qəsdilə öldürülməsindən sonra, Azərbaycanın bütövlüyü pozuldu. Əfşar İmperatorluğunda (1736-1796) sonrakı şahlar dövlətin ərazi bütövlüyünü bərpa edə bilmədilər. Azərbaycanda mərkəzi hakimiyyətin olmaması nəticəsində

xanlar (generallar) tabeçiliklərində olan hərbi hissələrlə 20-yə qədər feodal dövlət qurumları-xanlıqlar yaradıldı. Bunlardan ən böyükləri Qarabağ, İrəvan, Urmiya, Təbriz və Şəki xanlıqları idi. Nisbətən güclü xanlıqlardan biri də Quba xanlığı idi.

1755-ci ildə Şəki xanı Hacı Çələbi külli miqdarda qoşunla Şirvanı almaq məqsədi ilə gəlib Ağsu şəhərini mühasirə etdi. Burada olan Hacı Məhəmmədəli xan Quba xanı Hüseynəli xandan kömək istədi. O da 3000 nəfər Quba qoşunu və 500 nəfər qüvvəyə malik olan Əmir

həmməd Hüseyn xan ağır vergilər təyin etməklə bir çox zülmə icra etdiyindən, əhali qəzəblənmiş və qəlbi nifrətlə dolmuş idi. Fətəli xan da bundan istifadə edərək, Dərbənd üzərinə yürüyüb, iki ay mühasirədən sonra bir söhbət əsnasında xanı oğlu ilə bərabər əsir və şəhəri də zəbt etdi. Dərbənd 1759-cu ildə, mühasirədən sonra alınmışdı. Dərbənd xanı Məmməd Hüseyn xan öz istəyinə görə Bakıda yurd saldı. Bu surətlə Fətəli xan Salyandan başqa Dərbənd şəhərinə də malik oldu.

1758-ci ildə atası öldükdən sonra hakimiyyətə gələn gənc Fətəli xan Quba, Dərbənd və Salyan xanlıqlarını birləşdirməklə Şərqi Qafqazın qüvvətli hökmdarı kimi tanınmışdır.

1765-ci ildə Fətəli xan Əmir Həmzə üsminin bacısı Tuti bikə ilə evləndi. Üsmi də Fətəli xanın Hüseyn xan Rudibannın qızından olan bacısı Xədicə bikə üçün elçi gör-

Yaxın tarix – Quba xanlığı

Həmzə üsmi ilə bərabər iki düşməni barışdırmaq üçün gəldi. Hacı Çələbi, Hacı Piri adlı bir nəfəri elçi göndərərək onu hədələdi və geri qayıtmağı təklif etdi. Beləliklə, iş müharibə ilə nəticələndi. Şəkinin çoxsaylı qoşunu bu azacıq orduların qarşısında məğlub olub, qarət edildi və çoxu öldürüldü.

1756-cı ildə Hüseynəli xanın 20 yaşlı vəliəhdi və oğlu Fətəlinin başçılıq etdiyi Quba qoşunları Salyan

dərdi. Lakin Fətəli xan öz bacısını bəklə Mirzə Məhəmməd xanın oğlu Məlikməhəmməd xana verdi. Məlikməhəmməd xanı atası öz sağlığında hökumət başına keçirmişdi.

Xədicə bikənin üstündə Əmir Həmzə ilə Fətəli xanın arasına ədavət düşdü. Bir zaman keçdikdən sonra üsmi öz bacısını görmək bəhanəsi ilə Dərbəndə gəlib, Narınqalanı almaq fikrinə düşdü. Fətəli xan bundan xəbər tutaraq, Quba qoşunu

almağa çalışan kor Ağası xan, Hüseyn xana pənah apardı. Hüseyn xan Avar xanzadələrindən Bulac və Məhəmməd Mirzənin sərkərdəliyi ilə Avardan qoşun götürüb Şirvanı, Fətəli xanın üstünə gəldi. İki qoşun qarşılaşdığı zaman araya barışıq məsələsi düşdü. Gözlənilmədən, hər iki tərəfdən bir neçə nəfərin birdən-birə çəkilməsi nəticəsində arada şiddətli döyüş və vuruşma başlandı. Bu müharibədə Bulac və

yetirdi. Dişsiz Şamxal, Məhəmməd xanın qardaşı oğlu Eldar bəy və Şeyx Əli məsum iki tərəfdən öldürüldülər. Məğlub olan Fətəli xan da Qubada qalmağı münasib bilməyib Salyana getdi. Üsmi, Şamxalın nəşini götürüb apardı. Dərbəndin yaxınlığında yalandan Fətəli xanın öldürülməsi xəbərini Tutu bikəyə göndərdi, qalanın təslimini tələb etdi. Tutu bikə ona inanmayıb özü gecə-gündüz bürclərin üzərində qalanı mühafizə etməklə məşğul oldu. Qaziquumluq Məhəmməd xan Qubanı aldı. Üsmi Bakının üzərinə yürüdü. Qalanı almaq mümkün olmadıqdan, Məlikməhəmməd xanın ilxısını və kəndlərin mallarını qarət edib geri qayıtdı.

Fətəli xan, himayə edilmək xahişi ilə dərbəndli Mirzə bəy Bayatı elçi olaraq Rusiya imperatriçəsi II Yekaterinanın (1762-1796) sarayına göndərdi. Özü isə gizlicə Şabrandan və Müskürdən keçib Dərbəndə gəldi. Bir az keçincə, əsgərləri onun ətrafına toplanmağa başladılar. Bu zaman Məhəmməd xan Qubanı tərk edib, öz mülkünə qayıtmağa məcbur oldu.

Bir il sonra, 1775-ci ildə general-mayor De-Medemin komandası altında bir dəstə rus qoşunu Fətəli xana köməyə gəldi. Eyni zamanda o, keçən il məşhur rus səyyahı Qmelini həbsə aldırıb öldürmüş Əmir Həmzə üsminin cəzalandırmağa məmur edilmişdi. Üsmi Başlının bir ağaclığında bütün qoşunu ilə ruslara hücum etdi. Lakin məğlub oldu, qoşununun bir hissəsi öldürüldü. Fətəli xanın qoşunu da tərəkmə kəndlərini qarət edib yandıraraq Dərbəndə qayıtdı. Bundan sonra Kürə nahiyəsində Məhəmməd xanın külli qoşununu məşğul etdi. Onları qarət etdikdən sonra, Yuxarı Təbərsəranı tabe etmək üçün Qaluc adlı yerə yürüş etdi. Təbərsəranlılar da dağlara və meşələrə arxalanaraq döyüşə çıxdılar və məğlubiyətdən sonra tabe oldular. Həmin il Rusiya qoşunu Kızılyara qayıtdı. Rusların bu köməyi Fətəli xanı iqtidarda daha da möhkəmlənməsinə səbəb oldu.

Fətəli xan, Xan Məhəmməd bəyi öz tərəfinə çəkdi. O, yuxarıda adı çəkilən üsminin qardaşı oğlu olub, igidlikdə şöhrət tapmışdır. Fətəli xan Qubadan 100 ev köçürdü, Dərbəndin üç ağaclığında ona

xanlığına basqın etdilər. Salyanın yerli xanı İbrahim xan Rudbarda gizləndi. Salyan xanlıq kimi ləğv olundu. Bununla Salyan tam olaraq Qubaya birləşdirildi. Salyanı birləşdirməklə Quba xanları Həsənbəy, Rudbar, Səfixan və Salyan lımanı kimi mühüm iqtisadi məntəqələrə yiyələnmiş oldular. Quba xanı tərəfindən təyin edilən Salyan hakimi orani sultan titulu ilə idarə etməyə başladı. Hüseynəli xan 1758-ci ildə vəfat etdi. O, cəsəretli, ali himmətli bir xan idi. Həmişə ölkenin abadlığı və rəiyyətinin asayışı fikrinə idi.

Fətəli xan

Fətəli xan Hüseynəli xan oğlu 1736-cı ildə Quba şəhərində anadan olmuşdu. Qarapapaq Azərbaycan türkü idi. Anası, Qaytaq kumuklarından olan Qaytaq usmisi nəslindən olan Pəri Cahan xanım idi.

1758-ci ildə hökumət başına Fətəli xan keçdi. Bu sıralarda Dərbənddə hökuməti idarə edən Mə-

həmməd Mirzə öldürüldü. Hüseyn xan məğlub olub Şəkiyə, Ağası xan Kotevana getdi.

1774-cü ildə Ağası xan, Fətəli xanın qan düşməni və Qarabağa gəlmiş avarlı Novsal xanı özünə müttəfiq edib, Şamaxı şəhərini aldı. Fətəli xan Quba və Dağıstandan külli qoşun toplayıb, bəklə Məlikməhəmməd xanla birlikdə onlara qarşı müharibəyə girdi və müharibədə qalib çıxdı. Ağası xan qaçdı, Novsal xan isə qədim şəhərin yuxarı hissəsində çıxılmaz və çətin bir sığınacaqda gizləndi. Fətəli xanın əmri ilə Novsal xanı öz tərəfdarları ilə birlikdə öldürdülər. Əmir Həmzə üsmi belə bir fursəti qənimət saydı. Dişsiz Məhəmməd və damadı qaziquumluq Məhəmməd xan ilə əlbir olub Fətəli xana qarşı müharibəyə çıxdı.

Gavduşan düzündə çox şiddətli bir müharibə oldu. Bir-biri ilə əhd bağlamış iki qoşun məğlub edilmək ərafəsində ikən, yuxarıda adı çəkilən üsminin oğlu Əli bəy, bir dəstə igidlə özünü qoşunun mərkəzinə